

ГРЧКИ ПРЕВОД ЈЕВРЕЈСКИХ СВЕТИХ СПИСА

Љиљана Јовановић*
Православни богословски
факултет,
Универзитет у Београду

Апстракт: Радом се прави осврт на грчки превод јеврејских светих списа, карактеристике превода, научним теоријама о настанку и процесу превођења. Циљ рада је дефинисање појма „Сейшваинија“ и ситашуса који овај превод заузима у савременој науци, односно указивање на значај грчког превода као на важно сведочанство развоја библијског текста.

Кључне речи: Превод, Сейшваинија, Стари Завет, Пејоковић.

Увод

Превод Закона и осталих старозаветних књига на грчки језик може се сматрати једним од најзначајнијих достигнућа тог доба. Његов значај не огледа само у снажном утицају који је имао на јеврејску заједницу у дијаспори већ и у низу могућности којима су се отворила врата сусрета са суседним народима, њиховим културама и веровањима. Без обзира на значаја који је превод имао на токове цивилизације и улогу при обликовању света какав данас познајемо, сам процес превода, узроци који су довели до његовог настајања као и обим који је заузимао, изазива до данас велики број недоумица и претпоставки.

У раду који следи, заснованом на прерађеном излагању из ранијег истраживања (уп. Јовановић 2018: 7–18), укратко ћемо се осврнути на грчки превод јеврејских светих списа.

---

* llilijov@gmail.com.

1. Настанак превода

На основу Аристеевог извештаја непосредни повод за превођење Закона била је иницијатива египатског цара Птолемеја II Филадельфа (285–246) ради уношења у библиотеку (Вешовић – Путник 2008: 14–23; Charles 1913). Међутим, иако се дуго посматрао као историјски документ, временом се на извештај почело гледати са сумњом. Први који је посумњао у аутентичност списа био је Луис Вивес, шпански хуманиста, који је коментарисао Августинове одељке о Септуагинти (Vives 1522: 42). Убрзо, после њега, Јустус Скалигер придружио се критици извештаја објављивањем дела *Animad versiones in Chronologica Eusebii* (Scaliger 1606: 122–125). Први, значајнији, критички приступ извештају започиње почетком 1684. године, када је Хамфи Ходи објавио детаљну критику Аристеевог извештаја (Hody 1705: 1–89). Данас се Аристеево писмо не сматра историјским документом. Начелно се сматра да је писано вероватно у апологетске сврхе, како би му се подигао углед међу Јеврејима. На такво становиште утицало је неколико елемената у писму. Тако се сматра да поменути Димитрије Фалерон није био управник библиотеке у време цара Птолемеја II Филадельфа, већ Птолемеја I Сотира.¹ Стил којим је написано писмо, похвала јеврејском Закону и обичајима, као и познавање Јудеје и јерусалимског храма, указује на то да је писац Јеврејин, а не Грк, како се представља. Исти стил писања уочава се у и писму цара, као и у одговору Елеазара, што говори у прилог томе да је оба писма писао исти аутор. Осим тога, пажњу привлачи и опис битке са Антигоном, где се употребљава глагол у имперфекту и на тај начин открива да се радња десила у прошлости (Кубат 2015: 26). Коначно, чињеница да се писац одлучује за приповедну прозу, врсту кратког романа у писму, те да се не ради о класичној преписци већ о писму намењеном широј јавности, повлачи закључак да се ради о псеудо-извештају написаног у афирмативне сврхе (Кубат 2015; уп. Јовановић 2018: 7–9). Имајући у виду бројна неслагања у верзији који доноси извештај, као и чињеницу да се не сматра историјским документом, проблему настанка и процеса превода приступио је велики број истраживача што је резултирало бројним различитим теоријама.

¹ Димитрије је уместо Зенодота био именован за првог, главног библиотекара Птолемеја I. Након његове смрти Димитрије је радио за његовог наследника Птолемеја II након чега се повукао, вероватно убрзо након завршетка превода. Касније, на место Димитрија дошао је Зенодот. Ако је Димитрије био први библиотекар, њега је морао поставити Птолемеј I. Из тога произлази да је цар који је поставио првог библиотекара, заправо цар у време чије владавине је основана библиотека, дакле, како закључује Колинсова, Птолемеј I (уп. Collins 2000: 114).

2. Научне претпоставке

У мору различитих теорија неколико хипотеза привлаче пажњу. Једна од њих је теорија коју је изнео Гастер. Он је сматрао да грчки Закон не води порекло из Египта него из Палестине, пошто би једино његово палестинско порекло пружило преводу неопходни углед, довољан да буде општеприхваћен (Gaster 1909: 115–127). Са друге стране Лажард је претпоставио да је постојао један тзв. *Urtext* који је затим прошао кроз више рецензија. Овакво мишљење темељио је на наводима Јеронима који сведочи о Исихијевој, Лукијановој и Оригеновој рецензији (De Lagarde 1863: 1–4). Насупрот томе, Кале је заговарао теорију на основу које није постојао један писани превод већ неколико варијанти усмених превода. Он је сматрао да никада није постојао један јединствени примерак Септуагинте (тзв. *Ur-Septuagint*), већ више варијанти које су истовремено кружиле јеврејском заједницом (Kahle 1947: 191–261).

Претпоставка коју је поставио Такери повезује богослужбени живот са настанком превода (Thackeray 1908: 88–98). Текери је веровао како су се настанак Септуагинте (LXX) и јеврејског богослужења развијали паралелни процесом. Наиме, како је сматрао, у Египту се није говорило арамејским ни јеврејским језиком. Из тог разлога богослужбене потребе Јевреја у расејању захтевале су да свештене књиге буду изложене на говорном језику за потребе читања у александријској синагоги. Он је прихватао многе наводе из Аристеевог писма као нпр. да је Петокњижје преведено прво, да је превод извршен највероватније у трећем веку пре Христа, као и то да су рукописи на јеврејском језику били донети из Палестине; међутим, није прихватио податак којим се наводи број од 72 преводиоца. Он сматра да се ради о доста мањој групи од свега неколико преводиоца, који најпре преводе Петокњижје, а затим Пророке и Списе (уп. Јовановић 2018: 12).

Међутим, поставља се питање, како је изгледао богослужбени живот Јевреја? Осим тога, сам помен александријске синагоге изазива доста недоумица. Да би се уопште могао разумети процес настанка превода неопходно би било добро познавање јеврејских прилика у Египту. Занимљиво је да се у Прологу Књиге Исуса сина Сираховог не спомиње Александрија већ Египат. Питање је колико су заправо Јевреји били присутни у Александрији?

Нову перспективу отвара становиште које износи Мелез-Модрејејевски. Он сматра да је Петокњижје преведено за правне потребе Јевреја у Египту (Mélèze-Modrzejewski 1981: 183–199). Према његовом мишљењу, око 275. године преведена су сва правна акта са је-

зика локалног становишта на грчки језик. Ова претпоставка звучи уверљиво. Извесно је да су Јевреји као и други народи у једној мултиетничкој средини имали правни статус; вероватно је да је правни систем Египта имао потребу за јеврејским законом и да је иницијатива краља за преводом била могућа. Међутим, као и о богослужбеним приликама Јевреја у Александрији, о којима се не зна много, исто тако се не зна ни о правним приликама, а доказа који би поткрепили ову теорију још увек нема.

Насупрот теорији коју је поставио Такери, Бикерман је сматрао да је повезивање настанка Септуагинте са развојем јеврејског богослужења анахронизам (Bickerman 1959: 7–8). Закон није превођен ради приватног читања али ни ради јавног читања у синагоги. Обичај јавног читања у време трећег века пре Христа још није био уведен. Он подсећа на обичај усменог преношења Торе на арамејском језику све до времена Јездре, приликом чега подсећа на чињеницу да арамејски таргуми нису били записани све до римског периода. По његовом мишљењу превод је дело драгомана, преводиоца по службеној дужности. Осим тога, израз Септуагинта или превод седамдесеторице, како сматра, првенствено се односи на Петокњижје, у сваком другом случају ради се једноставно о преводу на грчки језик. Бикерман заправо обједињује Калеову и теорију Мелез-Модрејевског када говори о усменом преводу Закона од стране преводиоца по службеној дужности. С тим у вези, инсистира да се назив Септуагинта ограничи на Закон; међутим, овакав начин размишљања није у потпуности усвојен. Тако истраживачи вреднујући квалитет грчког превода квалификују све старозаветне књиге појединачно, а не само Петокњижје (уп. Јовановић 2018: 12–14).

Новија истраживања продубљују проблем али не доносе радикална решења. Јустен сматра да нелитераран језик превода указује на могућност да није настао на иницијативу цара, јер би у супротном био отменији (Joosten 2006: 349–361). Осим тога Јустен сматра да приметан утицај арамејског језика и доста војничких израза указује на преводиоца из војних редова. Џенсенова сматра да је Птолемеј будући Грк у страниој земљи сигурно сакупљао књиге за своју библиотеку али да се вероватно радило о Хомеру и осталим грчким класицима (Jensen 2009: 80–93). Већина се слаже у томе да је Петокњижје преведено прво, у трећем веку пре Христа на шта указује неколико елемената (Collins 2000: 7):

1. Свеукупно језичко јединство Петокњижја;
2. Александријски стил грчког језика Петокњижја;

3. Присуство типа раног грчког језика трећег века;
4. Димитрије Хронограф користи грчку верзију Библије у касном трећем веку пре Христа;
5. Грчки превод Петокњижја лежи иза превода каснијих пророка (Исаије, Јеремије, Језекиља и Дванаесторице малих пророка) и Псалама. Према прологу унука Бен Сире, ове библијске књиге преведене су на грчки до његовог доласка у Александрију око 132. години пре Христа (Collins 2000; уп. Јовановић 2018: 14–15).

Уопштено узевши, сматра се да иницијатива превода није потекла од стране Птолемеја II већ од александријских Јевреја чије познавање јеврејског језика није било у стању да задовољи њихове религиозне потребе. Вероватно је да је превод Петокњижја настао у Александрији као и да је Птолемеј II на неки начин био укључен у процес. Сматра се да превод није произведен на предлог Грка, иако је Птолемеј II могао олакшати рад. Уместо тога, закључак већине заснован је на спекулативној аналогiji историје таргума, раном преводу Библије на арамејски језик (Collins 2000: 3). Према овој теорији, слично као што су Јевреји који су се вратили из Вавилона 438. пре Христа користили усмени арамејски превод будући да су заборавили свој јеврејски језик, тако је Јеврејима из Египта био потребан писани превод на грчком јер више нису могли да се врате јеврејским текстовима (Collins 2000).

3. Карактеристике превода

Тешко је говорити о одликама превода ако се има у виду да се ради о више књига које нису превођене истовремено. Слично томе, није могуће говорити ни о једном преводиоцу. Сматра се да је Петокњижје преведено прво. Већина истраживача данас сматра да се ради о језику којег одликују граматичке грешке, да је дело необразованог преводиоца, писан на веома лошем или сиромашном грчком језику (Grenfell – Hunt 1897: 46; Moulton 1904: 106–112; уп. Јовановић 2018: 15).

Једно је извесно: превод није литераран. Коришћен је говорни грчки језик тог времена и поднебља. На основу ортографије, неуједначеног речника, флексије и синтаксе превод Петокњижја је жаргонски (Bickerman 1959: 12). Преводилац је очигледно познавао правила грчке синтаксе, што се може закључити на основу конструкције

синтаксе приликом употребе апсолутног генитива иначе веома заступљеног (Bickerman 1959: 13). Дајсман је сматрао да је грчки LXX жаргонски или некњижевни језик κοινή διάλεκτος. Он је вршио анализу и поређење пронађених грчких папируса у Египту са текстовима Старог и Новог Завета и уочио међусобно сродне изразе као што су ἀγάπη или ἐπίσκοπος (Deissman 1991). Међутим, он не сматра оправданим становиште да је постојао посебан јеврејски грчки језик александријских Јевреја, јер свако време, како сматра, има своје језичке особености. Двојезични папируси показују да су се Јевреји саживели са локалним становништвом и да су усвојили поједине изразе. Истраживање папируса које је започело Наполеоновом експедицијом у Египат 1798. године покренуло је истраживачки талас проучавања писаног језика; међутим, до данас је ово поље остало непотпуно истражено (Markos 2000: 6). Папируси јесу веома важна сведочанства; требало би, међутим, имати у виду чињеницу да они нису говорни већ писани језик тог доба. Писање на папирусу јесте било распрострањена појава али не и свакодневно присутна у свим слојевима друштва. Гехман и Тарнер сматрали су да је постојао тзв. јеврејски грчки, карактеристичан за Јевреје у Александрији, који се развијао независно од јеврејског језика (Gehman 1951: 81; Tarner 1995: 208–213). Међутим, једно је јеврејско-грчки говорни језик, друго је језик који је коришћен у богослужбене сврхе у синагоги и верској заједници (Brock 1972: 31).

Заправо, ситуација би могла бити сумирана на следећи начин: у случају када се сусреће са појединачним речима преводилац бира или из речника или из савременог говорног језика одговарајући еквивалент, међутим, у ситуацији када се среће са јеврејским изразом или фразом оклева да се одлучи између идиоматског или књижевног читања (Brock 1972: 34). Претпоставка је да је Јеврејима у Египту грчки био говорни језик, да су јеврејски учили, вероватно у адолесценцији ради читања у синагоги, а да су истовремено познавали и арамејски и египатски (Brock 1972; уп. Јовановић 2018: 15–16).

Текери је покушао да категорише преводилачке методе појединих писаца установивши следеће категорије превођења: добар κοινή превод, разводњени грчки, дослован или неразумљив превод, књижевна парафраза и народни или слободан грчки превод (Thackeray 1909: 13). На основу ових класификација сматрао је да се може одредити и број преводилаца једне књиге, нарочито Књиге о царевима. Осим тога, књиге појединачно одликује различити стил превођења при чему није сасвим јасан узрок ове појаве. Тов, у том смислу, примећује да пророчке књиге Јеремије, Језекиља и Малих пророка од-

ликује прилично буквалан превод за разлику од слободног превода Књиге пророка Исаије (Тов 2008). Сличне разлике су видљиве и у другим случајевима. Буквалан превод среће се још и у Псалмима док је превод књиге Премудрости Соломонове веома слободан и понекад парафраза (Тов 2008; Јовановић 2018: 16–17). Тов указује да анализа степена слободе и буквалност у приступу превођења представља кључни елемент у разумевању њихове употребе како у древним документима тако и у студијама Писма. Већина књига јеврејске Библије преведена су на грчки на релативно веран начин. Са друге стране, велике разлике су концентрисане у одређеним библијским књигама које је Тов приказао на следећи начин:

- Постање: генеалогичка, хронолошка подаци, нарочито у поглављима 5 и 11.
- Изразак: различите димензије Шатора у поглављима 35–40.
- Бројеви: Секвенце разлике плусева и минуса у стиховима.
- Исус Навин: значајне транспозиције, наслагања посебно у поглављима 5, 20, 21, 23, 24.
- Самуило–Царевима: велике и мале разлике укључујући транспозицију, различите хронолошке и уређивачке структуре посебно 1. Самуилова 1–2, 16–18, 1. Царевима, 2. Царевима 17, 21.
- Псалми: Додатни Псалам (Псалм 151).
- Јеремија: велике разлике у низу, знатно краћи текст у књизи.
- Језекиљ: нешто краћи текст, другачији распоред у поглављу 7.
- Премудрости: разлике у низу у поглављима 24–31, другачији текст.
- Данило и Јестира: потпуно различите књиге, укључујући и додатак.
- Дневници: „синоптичке“ варијанте, односно читавања у грчком преводу (наведено према Јовановић 2018: 17).

Када се текстови Масоретског текста (МТ) и LXX упореде добија се увид у различите фазе састављања. У неким случајевима, LXX садржи композицијски слој који можда претходи МТ на пример, Исус Навин и Јеремија (Тов 2008). У другим случајевима, јеврејски текст који је у основи LXX подржава МТ, као у случајевима, 1. Царевима, Јестире и Данила. У осталим случајевима, однос између два текста не може се лако одредити. Осим тога, није јасно ни који је био облик стандардног грчког језика у Египту. Из тог разлога тешко је вредновати језик Септуагинте (Јовановић 2018: 17–18).

Закључак

Интересовање за грчки превод јеврејских светих списа не јењава. Бројна питања почевши од оних која се тичу Аристетевог извештаја, процеса настанка и карактеристика превода до данас су остала отворена. Чини се да је иницијатива за преводом потекла од стране јеврејске заједнице у Египту, међутим, тачан узрок остаје непознат. Поједине теорије убедљивом аргументацијом доводе у везу настанак превода са богослужбеним животом Јевреја у Египту, односно, са потребом постојања јеврејског закона у једној мултиетничкој средини, међутим, без обзира на убедљивост оне нису усвојене услед недостатка доказа којим би биле потврђене. С друге стране, језички трагови као потенцијални индикатори социјалног или верског миљеа не могу бити опште прихваћени ако се има у виду разноликост примењене преводилачке технике, разлике у стилу и речнику међу књигама. Очигледно је да је настанак превода био дуготрајан процес, настао као последица сложених историјских околности јеврејског народа у периоду након ширења грчког утицаја на Палестину и суседне народе. Свакако, значај превода је немерљив. Грчки превод светих списа данас је један од најстаријих сведока развоја библијског текста чији углед из године у годину захваљујући савременим научним истраживањима непрекидно расте.

* * *

Литература:

- Вешовић, М., и Путник, Н. (2008): „Увод у Аристетево писмо Филократу“, *Богословље* LXVIII, 2 (2008), 14–23.
- Јовановић, Љ. Д. (2018): *Књига Пророка Данила 7–12; теологија и историја*, докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет (2018).
- Кубат, Р. (2015): *Траговима Писма II. Сјари Савез: рецепција и егзегеза*, Београд: Библијски Институт ПБФ.
- Bickerman, E. J. (1959): “The Septuagint as a Translation,” *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 28, стр. 7–8.
- Brock, S. P. (1972): “The Phenomenon of the Septuagint,” *Oldtestamentische Studien* 17, стр. 11–36.
- Charles, R. H (1913): *Book of Daniel*, Edinburgh: T. C. & E. C.
- Collins, N. L. (2000): *The Library in Alexandria & The Bible in Greek*, Leiden – Boston – Köln: Brill.

- De Lagarde, P. A. (1863): *Ammerkungen zur griechischen Übersetzung der Proverbien*, Leipzig: F. A. Brockhau.
- Deissman, A. (1991): "Hellenistic Greek with Special Consideration of the Greek Bible," у: Porter, Stanley E. (ed.) (1991): *The Language of the New Testament: Classic Essays*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 60, Sheffield: Sheffield Academic Press, стр. 39–59.
- Gaster, M. (1909): "The Samaritan Book of Joshua and the Septuagint," *Sitzungsberichte der Berliner Akademie* 31, стр. 115–127.
- Gehman, H. S. (1951): "The Hebraic Character of LXX Greek," *Vetus Testamentum* 1, стр. 81–90.
- Grenfell, B. P., and Hunt, A. S. (1897): *New Classical Fragments and Other Greek and Latin Papiry*, Oxford: Clarendon Press.
- Hody, H. (1705): *Contra historiam Aristae de LXX interpretibus Dissertatio*, 1684, revised and extended in Book 1 of *De Bibliorum Textibus Originalibus, Versionibus Graecis et Latina Vulgata*, Oxford: Theatro Sheldoniano Oxonii.
- Honigman, S. (2003): *The Septuagint and Homeric Scholarship in Alexandria: A Study in Narrative of The Letter of Aristeas*, London: Routledge – Taylor & Francis.
- Jensen, M. S. (2009): "Homeric Scholarship in Alexandria," у: Hinge, G., and Krasilnikoff, J. A. (ed.) (2009): *Alexandria. Cultural and Religious Melting Pot*, Aarhus: Aarhus University, стр. 80–93.
- Joosten, J. (2006): "Le milieu producteur du Pentateuque grec," *Revue des Etudes Juives* 165, стр. 349–361.
- Kahle, P. E. (1947): *The Cairo Geniza*, London: Oxford University Press.
- Matusova, E. (2015): *The Meaning of the Letter of Aristeas: In light of Biblical Interpretation and Grammatical Tradition and with Reference to its Historical Context*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mélèze-Modrzejewski, J. (1981): "The Septuagint as Nomos. How the Tora became a 'Civic Law' for the Jews of Egypt," у Cairns, J. W., and Robinson, O. F. (ed.) (1981): *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*, Oxford: Hart Publishing, стр. 183–199.
- Moulton, J. H. (1904): "Grammatical Notes from the Papiry", *Classical Review* 18, стр. 106–112.
- Rajak, T. (2009): *Translation and Survival: The Greek Bible and the Ancient Jewish Diaspora*, Oxford: Oxford University Press.
- Scaliger, J. J. (1606): *Animad versiones in Chronologica Eusebii*, Laiden: Thomas Basson / Commelini, Lugduni Batavorum.
- Tarner, N. (1995): "The Unique character of Biblical Greek," *Vetus Testamentum* 5, стр. 208–213.

- Tcherikover, V. (1958): "The Ideology of the Letter of Aristeas," *Harvard Theological Review* 51 (2), стр. 59–85.
- Thackeray, H. S. J. (1908): "The Bisection of Books in Primitive Septuagint Manuscripts," *Sitzungsberichte der Berliner Akademie* 9, стр. 88–98.
- Thackeray, H. S. J. (1909): *A Grammar of the Old Testament in Greek, According to the Septuagint. Introduction, Orthography and Accidence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Тов, Е. (2008): "The Septuagint Translation of the Hebrew Bible: Its Nature and Importance for Scholarship," *Annals of the Institute for Comparative Studies of Culture: Tokyo Women's Christian University* 69 (2008), стр. 47–58 [доступно и онлајн: *The Septuagint Translation of the Hebrew Bible: Its Nature and Importance for Scholarship*, IntRes: <http://www.accordancefiles1.com/products/introlxx1.pdf> (посећено 11. новембра 2019. г.)].

Примљено: 12. 11. 2019.

Одобрено: 15. 11. 2019.

GREEK TRANSLATION OF THE JEWISH SCRIPTURES

Ljiljana Jovanović

Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade

Summary: *The paper deals with the Greek translation of the Jewish scriptures, the characteristics of the translation, the scientific theories about the origin and process of translation. The aim of the paper is to define the term "Septuagint" and the status this translation occupies in modern science, that is, to point out the importance of the Greek translation as an important testimony to the development of the biblical text.*

Key words: *Translation, Septuagint, Old Testament, Pentateuch.*